

монографія. Вінниця: Нова книга, 2013. 448 с.

6. Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина / С. П. Вассер, І. О. Дудка, В. І. Єрмоленко та ін. Київ: Наук. думка, 1996. 662 с.

7. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980.

8. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва: Наука, 1986. 143 с.

9. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.

10. Юцевич Ю. Є. Словник музичних термінів. Київ: Муз. Україна, 1971. 142 с.

Овчаренко Н.

*– кандидат філологічних наук, декан філологічного факультету
Донбаського державного педагогічного університету,
доцент кафедри української мови та літератури*

УДК 811.161.2'373.4

ТЕРМІНОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БАГАТОЗНАЧНОСТІ

Стаття присвячена явищу полісемії на ґрунті термінології. Термінологічна багатозначність розглянута у контексті процесів семантичного термінотворення. Окреслено основні причини виникнення додаткових значень в семантичній структурі спеціальних слів. Сформульовано авторське бачення ролі полісемії в галузевій термінології та доцільності нормативних вимог щодо неї. Дослідження здійснене на основі аналізу сучасних термінів.

***Ключові слова:** термінологія, термін, значення терміна, багатозначні терміни, полісемія, омонімія, деривація, семантична деривація, термінотворення.*

Овчаренко Н.

– кандидат филологических наук, декан филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета, доцент кафедры украинского языка и литературы

ТЕРМИНООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ МНОГОЗНАЧНОСТИ

Статья посвящена явлению полисемии на почве терминологии. Терминологическая многозначность рассмотрена в контексте процессов семантического терминообразования. Очерчены основные причины возникновения дополнительных значений в семантической структуре специальных слов. Сформулировано авторское видение роли полисемии в отраслевой терминологии и целесообразности нормативных требований к ней. Исследование произведено на основе анализа современных терминов.

***Ключевые слова:** терминология, термин, значение термина, многозначные термины, полисемия, омонимия, деривация, семантическая деривация, терминообразование.*

Ovcharenko N.

– Candidate of Science (Linguistics), Dean, Faculty of Philology, Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

TERM CREATIVE POTENTIAL OF POLYSEMANTICISM

The article is devoted to the phenomenon of polysemy on the ground of terminology. Terminological polysemy is analysed in the context of the processes of semantic term creation. The main causes of appearing the additional meanings in the semantic structure of special words are analysed. The author's vision of the role of polysemy in the field terminology and appropriateness of normative requirements concerning it is formulated. The investigation is carried out on the basis of analysing the contemporary terms.

Key words: *terminology, term, meaning of term, polysemantic terms, polysemy, homonymy, derivation, semantic derivation, term creation.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Однією з вимог, яка традиційно висувається до термінів, є однозначність. Практика ж термінологічного слововживання показує протилежне: значна частина термінів має два, а іноді й більше, значення. Це об'єктивна реальність, яка продовжує привертати увагу термінологів і поставати предметом їхніх наукових студій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні теорії та підходи щодо проблеми багатозначності у фаховому слововживанні різняться між собою. Переважно полісемія розглядалася у зв'язку з контекстом із позицій реалізації в ньому лексико-семантичних варіантів слова (див. праці О. Беляєвської, Дж. Лайонза, Д. Лотте, Т. Панько, О. Реформатського та ін.), а в дисертаційних і монографічних дослідженнях окремих галузевих терміносистем української мови – як одна з форм вияву парадигматичних зв'язків у них. Таке бачення не дає вичерпного розуміння функції спільного компонента значення в конструюванні нової семантики слів, зокрема спеціального використання.

Метою статті є розглянути явище полісемії як одного з засобів термінотворення на ґрунті фахової мови. Поставлена мета передбачає виконання низки **завдань**: розмежувати поняття «багатозначність» та «омонімія», розкрити сутність явища полісемії (багатозначності) термінологічних найменувань, причини його виникнення і вплив на нормативність фахового мовлення, таким чином створивши підґрунтя для виявлення функціональних і структурних параметрів досліджуваного.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наголошуючи на однозначності як одній з найважливіших вимог до терміна, мотивованих потребами сучасної мови науки і техніки, лінгвісти роблять істотне уточнення: «такої однозначності слід домагатися в межах однієї терміносфери, бо на рівні кількох субмов полісемія термінів – явище досить поширене» [4, с. 12].

Відомо, що полісемія (багатозначність) – це «наявність у семантичній структурі мовної одиниці двох і більше значень, тобто віднесеність її до двох чи більше об'єктів позначення» [12, с. 465]. Здатність мовної одиниці мати кілька значень вважають природною властивістю мови, оскільки це є відображенням характеру та процесу

пізнання навколишнього світу, що супроводжується виникненням асоціацій і лінгвістичним освоєнням. У той же час багатозначність – данина економії засобів мови, прагнення результати нескінченного пізнання фіксувати обмеженою кількістю лінгвістичних одиниць.

Приклад полісемічного слова *мобілізація* дозволяє вичленувати в його семантичній структурі кілька семем, поява яких є наслідком семантичних змін: *мобілізація* – 1. Призов військовозобов'язаних на службу в діючу армію у зв'язку з впровадженням воєнного стану (пряме); Залучення кого-небудь для виконання якогось важливого завдання, масового заходу (переносне); 2. Переведення всіх галузей народного господарства на військовий стан (пряме); Приведення чого-небудь до активного стану, що забезпечує виконання важливого завдання, масового заходу (переносне) [10, IV, с. 767]. Декілька смислів наведеного полісемічного слова перебувають між собою у відношеннях семантичної деривації.

Звичайно у таких випадках йдеться про відомі перенесення значень: за подібністю (метафора), за суміжністю (метонімія) або ж гіпергіпонімією (включення).

Семантична деривація супроводжує транстермінологізацію: переходячи з однієї термінологічної системи до іншої або з фахової мови до загальноновживаної, однозначний термін ускладнює свою семантичну структуру й перетворюється на полісемант [7, с. 188].

Одну з причин виникнення лексичної полісемії дослідники галузевої термінології вбачають в існуванні зв'язку предметів і явищ, які відображаються в людській свідомості у вигляді значень. Унаслідок цього семантика багатозначного слова сприймається не як «проста сукупність смислових сегментів, а система взаємопов'язаних та взаємозумовлених елементів смислової структури слова, пов'язаних один з одним ієрархічними зв'язками» [3, с. 226–227].

Аналізуючи значення терміна *мобілізація*, стикнемося з їхньою реалізацією в різних контекстах. Фактично багатозначне слово (термін) у фаховій мові в конкретному випадку свого вживання реалізує єдине своє значення, а, отже, функціонує як однозначне. Увесь спектр значень словесного знака спостерігається лише в лексикографічному описі. Саме це доводить, що у слові, зокрема й у терміні, «значення не існують незалежно одне від одного: кожне з них не замкнене на собі, а взаємопов'язане з іншими» [1, с. 223]. А, отже, полісемія не має шкодити правильному й точному розумінню значення лексичної одиниці.

У термінознавстві побутує точка зору, що прирівнює багатозначність терміна до недоліків, яких необхідно позбавлятися. Практика ж терміновживання доводить належність полісемантів до високочастотної лексики. Це дозволяє стверджувати: багатозначність можна вважати загальнономовним явищем. Водночас слід пам'ятати про те, що для фахової мови однозначність є бажаною, хоча, як видно, не строго обов'язковою.

На практиці полісеманти часто сплутуються з омонімічними словами, а розмежування багатозначних слів і омонімів викликає складнощі. Важко розрізняються і власне терміновірні процеси полісемії, омонімії та паронімії. Причина полягає в сутності семантичного способу словотворення (у нашому випадку – термінотворення): нове значення (чи то загальнономове, чи то термінологічне) по суті своїй є омонімічним до того, яким мотивується.

Яскравим прикладом складнощів у з'ясуванні статусу терміна (багатозначний/омонім) є приклади оформлення словникових статей у окремих лексикографічних працях. Так, автор «Українського педагогічного словника» включив до довідкового видання два терміни *школа* [2, с. 364], що має говорити про омонімічність згаданих слів, проте до першого з наведених термінів подаються шість значень (1) Навчально-виховний заклад. 2) Система освіти, сукупність закладів для навчання. 3) Набутий досвід. 4) Напрямок у науці, літературі, мистецтві, суспільно-політичній думці... 5) Посібник для навчання гри на музичному інструменті, співі тощо. 6) Будинок школи). У той же час другий термін має розгорнуте тлумачення семантики і є, фактично, тлумаченням посилання в основному значенні першого терміна. Отже, це одночасно й одне зі значень полісемічного терміна. Щоправда, у передмові автор зазначає, що «не ставив своїм завданням створити нормативне енциклопедичне видання» [2, с. 7].

Основним критерієм у розв'язанні проблеми семантичного підходу при виокремленні полісемії з-поміж інших подібних явищ, який має використовуватися, на нашу думку, є наявність чи відсутність спільних семантичних ознак. У випадку з педагогічним терміном *школа* швидше йдеться про багатозначність, адже говорити про неї доцільно лише в разі виокремлення в поняттях хоча б однієї спільної ознаки. Омоніми ж виникають у результаті зміни звука та відрізняються написанням, а універсальними джерелами омонімії служать, на думку дослідників, розділення двох або більше значень багатозначного слова (дивергенція) та запозичення з різних джерел (калькування, переклад) [3, с. 231; 7, с. 216].

Відношення між окремими значеннями багатозначного слова ґрунтується на послідовній ланцюговій деривації із центральними позиціями основного значення лексеми.

Висновки. Таким чином, існування багатозначності пов'язане з необмеженою кількістю реалій навколишнього світу, які потребують своєї словесної фіксації. Термінологічне найменування, яке має усталену назву, використовується для позначення фахового поняття, набуваючи додаткового значення шляхом його перенесення.

В українській фаховій мові багатозначність як семантична ознака терміна характеризується особливостями функціонування. **Перспективи подальших студій** вбачаємо у з'ясуванні ступеню специфічності цього явища на ґрунті термінології, його функціональних і структурних характеристик у ній.

Література

1. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика: учебное пособие для вузов. Москва: Высш. шк., 1990. 176 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
3. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: монографія. Львів: Вид центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 358 с.
4. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ: Вид. дім «KM Academia», 2000. 218 с.
5. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. Москва: Наука, 1982. 146 с.
6. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. Москва: Изд-во АН СССР, 1961. 158 с.
7. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу (на прикладі німецькомовної фахової комунікації): монографія. Вінниця: Нова книга, 2013. 448 с.
8. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів: Світ, 1994. 216 с.
9. Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина / С. П. Вассер, І. О. Дудка, В. І. Єрмоленко та ін. Київ: Наук. думка, 1996. 662 с.
10. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
11. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва: Наука, 1986. 143 с.
12. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.